

Sprog i Norden

Titel: Normering i den nya upplagan av Svensk skolordlista
Forfatter: Lisa Rudebeck
Kilde: Sprog i Norden, 2005, s. 121-141
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/sin/issue/archive>

© Forfatterne og Netværket for sprognævnene i Norden

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Sprog i Norden (1970-2004) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Normering i den nya upplagan av Svensk skolordlista

Lisa Rudebeck

Inledning

I augusti 2004 utkom den fjärde upplagan av *Svensk skolordlista*, en enspråkig svensk ordbok med skolelever som främsta målgrupp. Skolordlistan ges ut gemensamt av Svenska språknämnden och Svenska Akademien, och jag har varit redaktör för denna fjärde upplaga, som är en mycket grundlig omarbetning av den tidigare upplagan. I den här artikeln ska jag diskutera normativa aspekter av detta arbete, och jag ska därvid försöka visa hur Skolordlistan bidrar till en förändring av den officiella svenska skriftspråksnormen – trots sin primärt deskriptiva utgångspunkt och trots sin uttalade bundenhet vid den redan etablerade beskrivningen av lexikala aspekter av denna skriftspråksnorm.

Att skriva en ordbok som är tänkt att användas i den obligatoriska modersmålsundervisningen måste vara urtypen för en språknormerande verksamhet. Det är ju i skolan man får lära sig vad som är rätt och fel, och en skolordlista lär ofta komma att tjäna som facit. Och skolans skiftande ansikten – inkluderande och utvecklande eller förtryckande och begränsande – motsvaras av normernas svårgripbara natur; än framträder de som organiskt framvuxna konventioner, än som mönster angivna av eliter och än som rena påbud från maktens institutioner – än fungerar de som hjälp, än som tvång (för en diskussion av olika typer av språknormer, se t.ex. Gloy 1979 och Bartsch 1987, särskilt s. 76–104).

Det borde få en att stanna upp och fundera: Vad har jag egentligen för grund för att påstå att detta är det rätta? Vems intressen representerar jag? Och så vidare. Men i ärlighetens namn är det mycket sällan jag har gjort det, och det är egentligen också sällan under arbetets gång som jag har tyckt mig ta normativ ställning. Jag har ju bara skrivit hur det är!

Hur är detta möjligt? Hur är det möjligt att vara medveten om språkets förbundenhet med makten och en ordboks normerande funktion, och samtidigt, rätt bekymmerslöst – för att inte säga naivt – hänvisa till verkligheten som legitimerande grund för ordbokens innehåll? Det viktigaste svaret på den frågan står förstås att finna i det svenska standardspråkets homogenitet och tämligen oomtvistade status. Detta historiska faktum kan man förklara och förhålla sig till på olika sätt, men det är ett faktum. En annan förutsättning för att på detta sätt kunna ha ett deskriptivt arbetssätt som mynnar ut i ett normativt resultat, är förstås redaktörens egen centrala position i den språkgemenskap vars språk beskrivs; man kommer knappast i fråga för ett sådant här uppdrag utan att ha genomgått en lyckad internalisering av standardspråksnormen. I likhet med de allra flesta lexikografer – och för all del språkvårdare i gemen – har jag haft min egen intuition som en viktig källa för min beskrivning. När det gäller lexikografi inriktad på allmänspråket är något annat knappast möjligt, även om det är troligt att den språkteknologiska utvecklingen kommer att fortsätta att göra korpusarnas betydelse allt större på bekostnad av lexikografernas intuitioner. Ytterligare en anledning till min icke-problematiserande hållning, är att det har varit en uttalad förutsättning att Skolordlistan ska följa *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket* (SAOL 1998) beträffande stavning och böjning, alltså på de nivåer av lexikografisk beskrivning där man vanligtvis brukar tala om normering.

Av detta kan vi dra slutsatsen att Skolordlistan i första hand är normerande genom att befästa redan existerande normer, och inte genom att förändra dem eller skapa nya. Trots detta är den nya Skolordlistan på flera sätt påtagligt annorlunda än både sin

föregångare och andra ordböcker. Jag ska i det följande försöka åskådliggöra vissa av dessa skillnader och diskutera deras normativa implikationer.

Förändringarna i Skolordlistan kan primärt hänföras till en strävan att göra ordboken mer pedagogisk och målgruppsanpassad, d.v.s. att göra den lättillgängligare för användare som, för det första, har ett mindre ordförråd än vuxna svenskar och, för det andra, inte är vana vid att använda ordböcker. Detta har exempelvis inneburit att böjningsformerna nu skrivs ut i sin helhet (i stället för att, som tidigare ofta var fallet, endast ändelserna anges), att färre förkortningar används och att metaspråket har gjorts mer allmänspråkligt genom att ordboks-specifika drag och språkvetenskaplig fackterminologi har rensats ut. Ordurvalet har också moderniserats; ordboken omfattar ungefär lika många uppslagsord som tidigare (ca 30 000), men så mycket som en sjättedel (ca 5 000 ord) av orden är utbytta. Företrädesvis är det ord med en litterär eller ålderdomlig prägel (t.ex. *egid*, *eklatt* och *eklog*) som har fått lämna plats åt modernare men i allmänspråket mycket väl-etablerade ord (t.ex. *effektsökeri*, *ekologisk* och *ensamstående*).

De största och, hävdar jag, viktigaste förändringarna rör emellertid ordförklaringarna. Att ordförklaringar i ordböcker skulle fungera normerande är något som oftast avfärdas som antingen praktiskt omöjligt eller principiellt olämpligt. Jag hävdar tvärtom att ordboksförklaringar med nödvändighet är normerande, och det på två sätt. Först och främst fungerar de direkt normerande genom de betydelser de anger för enskilda ord. Vare sig vi önskar det eller inte, använder människor ordböcker för att få "rätt svar" på vad ett ord betyder – och det måste väl vara höjden av lexikografiskt självbedrägeri att inte tillstå att en sådan erkänsla av en ordboks auktorativitet är eftersträvansvärd. Detta har normeringsrelevanta implikationer som dock faller utanför ramarna för denna artikel. Ordboks-förklaringar normerar emellertid även indirekt, genom den språksyn de förmedlar, och denna andra aspekt kommer att diskuteras nedan, men som en grund för denna diskussion följer

först en redogörelse för olika typer av ordförklaringar som förekommer i ordböcker.

Olika slags ordförklaringar

Hur ser då ordförklaringarna i nya Skolordlistan ut? Låt oss utgå från ett exempel och jämföra de olika förklaringarna till ett och samma uppslagsord i nya och gamla Skolordlistan (gamla innebär förra, det vill säga tredje, upplagan från 1988). För att sätta in resonemangen i ett något större lexikografiskt sammanhang, väljer jag att även ta upp motsvarande förklaring i *Svensk ordbok* (i fortsättningen SOB). SOB kom ut första gången 1986 som resultatet av ett lexikografiskt arbete vilket ännu är det mest omfattande som genomförts i Sverige och resulterat i en färdig ordbok. Den senaste, tredje, upplagan kom ut 1999, och det är den jag använder mig av nedan. (*Nationalencyklopedins ordbok*, som kom ut 1995, bygger i grunden på samma manus.) Här följer de olika förklaringar av ordet *dogm* som ges i dessa ordböcker (skiftena i teckenstorlek representerar motsvarande skiften i källan):

Nya Skolordlistan, betydelse 1:	viktig del (av t.ex. en religion) som man måste tro på och inte får ifrågasätta
betydelse 2:	något som många tror eller tycker bara därför att de som bestämmer har sagt att det är så eller därför att man alltid har trott så
Gamla Skolordlistan:	lärosats, trossats
Svensk ordbok (SOB), kärnbetydelse: betydelsenans:	grundläggande lärosats vars riktighet inte ifrågasätts spec. i religiösa sammanhang ä. allmännare förlegad åsikt som envist försvaras

Figur 1. Förklaringar av ordet *dogm*

Det är lätt att omedelbart iaktta skillnader mellan dessa förklaringar, men det är också viktigt att inte bortse från de likheter som finns. I själva verket är det uppenbart att alla svenska ordböcker som finns på marknaden till stor del har utformats med hjälp av andra ordböcker, och även om uppslagsordet *dogm* inte är det allra tydligaste exemplet, så lär det vara märkbart vid en inte alltför omfattande jämförelse mellan ordböckerna att SOB har varit en viktig tillgång vid utformningen av nya Skolordlistan.

Låt oss dock, med detta sagt, återgå till skillnaderna mellan förklaringarna i exemplet. Vi konstaterar då snabbt att förklaringen i gamla Skolordlistan utmärker sig genom att vara den enda som utgörs av synonymer, varigenom den också blir betydligt kortare än övriga förklaringar. Vidare ser vi att förklaringarna i nya Skolordlistan framstår som vardagligare eller talspråkligare än förklaringarna i SOB, vilket delvis kan hänföras till ordvalet, men i än högre grad till frasstrukturella aspekter; där SOB väljer abstraktion genom nominalisering och passivisering, väljer nya Skolordlistan en mer verbal stil med bisatskonstruktioner som konkretiserar i den meningen att de synliggör aktörerna, d.v.s. låter dem representeras av skilda syntaktiska element. Vi skönjer också i nya Skolordlistan en högre grad av redundans, tydligast i konjunktionen av de två formuleringarna ”måste tro på” och ”inte får ifrågasätta”, vars betydelser delvis överlappar varandra. Ytterligare en skillnad är att nya Skolordlistan har valt betydligt abstraktare ord än SOB som frashuvuden (i exemplet ovan *del* och *något* jämfört med *lärosats* och *åsiikt*); informationen ges alltså i dessa förklaringar i mindre grad i själva huvudordet och i högre grad i dess bestämningar. SOB är ensam om att ange inte bara två betydelser, utan också betydelserrelationen mellan dem.

Dessa iakttagelser representerar inte några helt genomgående skillnader mellan de jämförda ordböckerna, men väl klara tendenser som kan hänföras till skilda syner på vad en ordboksförklaring är eller bör vara. Jag menar att de förklaringar som förekommer i enspråkiga betydelseordböcker kan

sammanfattas i tre grundtyper. Sålunda är en förklaring något av följande:

1. ett åskådliggörande av ordets plats i ett enhetligt, axiomatiskt, hierarkiskt system
2. en översättning från en mer perifer till en mer central del av skriftspråksnormen
3. en angivelse av betydelsen med hjälp ett vardagsspråk som man (lexikografen) förutsätter att man delar med användarna, oftast i form av en omskrivning

(Svensén 1987 ger en mer traditionell beskrivning av olika förklaringstyper; typ 1 ovan motsvarar det som Svensén kallar ”definition”, medan både typ 2 och typ 3 kan inordnas i Svenséns kategori ”parafra”.)

Den ideala typ 1-förklaringen är en aristotelisk definition i form av genus proximum och differentia specifica, d.v.s. en angivelse av närmast överordnade kategori samt av de drag som särskiljer den beskrivna kategorin från övriga medlemmar i den överordnade kategorin. Förklaringen av *dogm* i SOB kan tjäna som exempel, där alltså *lärosats* utgör genus proximum, medan differentia specifica utgörs av attributen ”grundläggande” och ”vars riktighet inte ifrågasätts”. SOB:s strukturering av betydelsebeskrivningen i en kärnbetydelse och en därur härledd betydelsenysans, med en angiven betydelserektion dem emellan, kan också ses som ett led i ett systembygge av det här slaget.

Förklaringar av typ 2 ter sig olika ut, beroende på hur skriftspråksnormen uppfattas. I vissa fall är de lätta att förena med en pedagogisk ambition, som när ålderdomliga ord förklaras med moderna eller när fackspråkliga ord förklaras med allmänspråkliga. Svårare blir det dock när den skriftspråksnorm som tas som utgångspunkt för förklaringarna klart avviker från användarnas vardagsspråk, och i praktiken präglas därför ofta den här typen av förklaringar av implicita budskap om vad som är ett gott språk, snarare än av ett genuint pedagogiskt värde. Detta gäller även i ordböcker med ett uttalat pedagogiskt syfte

som t.ex. gamla Skolordlistan, där ord med utländskt ursprung kan förklaras med mer genuint svenska ord även när det utländska är betydligt vanligare (*giljotin* förklaras med *fallbila*), moderna ord kan förklaras med äldre ord även när det moderna ordet är helt etablerat och det äldre helt obsolet (*där* förklaras med *varest*) och allmänspråkliga ord kan förklaras med litterära ord (*rädsla* förklaras med *fruktan*, *räddhåga*). Huruvida skolelever har lättare att förstå *lärosats* och *trossats* (av vilka ingetdera är eget uppslagsord) än *dogm* är svårt att avgöra, men klart är att germanska ord föredras framför latinska och grekiska som förklaringar i gamla Skolordlistan. Den skriftspråksnorm som gamla Skolordlistan utgår ifrån och förmedlar har med andra ord sitt centrum i den litterära och företrädesvis germanska delen av det svenska ordförrådet.

Utmärkande drag för förklaringar av typ 3, återfinner vi i beskrivningen ovan av nya Skolordlistans förklaringar av *dogm*: vardagligare ordval, konkretion genom bisatskonstruktioner samt redundans. Ytterligare ett mycket viktigt drag hos denna typ av förklaringar är att vagheten och mångtydigheten hos vardagsspråket utnyttjas som en resurs i stället för att tuktas genom försök till en kontrollerad systematisering. Dessa förklaringar utgår alltså på ett tydligare sätt från den samarbetsvilja från användarens sida som i och för sig i praktiken är en förutsättning för att alla ordboksförklaringar ska fungera. Förklaringen fungerar med andra ord som en i grunden normal (om än ganska ovanlig och speciell) kommunikativ handling där alla inblandade parter tillämpar den grundläggande normen för all kommunikation – den som säger att man som talare ska uttrycka sig så att man blir förstådd och att man som lyssnare ska tolka såsom talaren vill bli tolkad (se t.ex. Bartsch 1987, s. 212). Det innebär bland annat att förklaringarna kan referera direkt till förhållanden i världen med hjälp av ord vars plats i systembygget i sig inte alls är tillräcklig för att möjliggöra denna referens; när *medvetande* i nya Skolordlistan förklaras som ”tillstånd när ens sinnen fungerar som vanligt och man vet vad som händer runt omkring en” bygger förklaringen alltså på att

användaren har en föreställning om hur sinnen brukar fungera och inte på att denna betydelsekomponent kan erhållas ur förklaringen till ordet *vanlig*. Jämför vi denna förklaring med motsvarande förklaring i SOB, ”tillstånd som möjliggör uppfattning av omvärlden”, står det klart att ett utnyttjande av vagheten och mångtydigheten hos vardagsspråkets ingående beståndsdelar, inte behöver resultera i en mindre precis eller mindre klargörande förklaring.

En viktig fråga för tillämpningen av den tredje förklaringstypen är naturligtvis i vilken mån man som lexikograf faktiskt delar ett vardagsspråk med de tilltänkta användarna och vad som i så fall karakteriserar detta språk. Jag vill då först och främst understryka det faktum att varje enspråkig ordbok förutsätter att användaren i relativt hög grad behärskar det språk som beskrivs. Det språk som används i förklaringarna i Skolordlistan är väsentligen detsamma som det beskrivna språket. ”Vardagsspråk” innebär inte ”talspråk” – det rör sig ovedersägligen om skrivet språk, och det rör sig om normalt skriftspråk, inte en för ändamålet uppfunnen transkription av talspråk. Det rör sig emellertid om ett skriftspråk som i fråga om ordval, syntax och inte minst kommunikativa presumtioner ansluter sig till en skriftspråksnorm som ligger förhållandevis nära ett talat standardspråk – även om de mycket speciella kommunikativa förutsättningarna för en ordbok med nödvändighet medför en del egenheter. Detta talade standardspråk förhåller sig på olika sätt till de olika användarnas modersmål och talade vardagsspråk. Utgångspunkten för förklaringarna i Skolordlistan är emellertid att alla dess användare åtminstone ganska väl behärskar ett talat vardagsspråk som befinner sig tillräckligt nära denna skriftspråksnorm (d.v.s. den norm som Skolordlistan använder i förklaringarna, men även, som kommer att framgå nedan, den norm som Skolordlistan förmedlar) för att inläringen av den senare i hög utsträckning ska ske med det förra som förebild, och att utvecklingen av dem båda ska gå hand i hand. När det gäller talare av svenska är detta i högsta grad en realistisk utgångspunkt.

Jag har ovan kopplat samman förklaringar av typ 1 med SOB, typ 2 med gamla Skolordlistan och typ 3 med nya Skolordlistan. Jag vill dock understryka att detta inte ska uppfattas som några absoluta skillnader. I själva verket förekommer förklaringar av alla tre slagen i var och en av de tre ordböckerna, och en och samma förklaring uppfyller ofta kriterierna för fler än en förklaringstyp. Inte heller kan alla skillnader mellan förklaringarna hänföras till val av olika förklaringstyper; förklaringar av typ 2 ser som sagt olika ut beroende på hur skriftspråksnormen uppfattas; förklaringar av typ 3 påverkas av lexikografens eget språkbruk och i än högre grad av det antagna språkbruket hos den specifika målgruppen; utformningen av en förklaring av typ 1 är naturligtvis avhängig de ord som har valts ut att tjäna som systemets begreppsliga grundval ur vilken övriga element i systemet härleds – ett val som på intet sätt är givet om än det inte är godtyckligt. Både nya och gamla Skolordlistan utnyttjar dessutom möjligheten att beskriva det som presenteras som en och samma betydelse med fler än en förklaring (t.ex. genom att ge både en mångordig omskrivning och en synonym).

När det gäller skillnaderna mellan ordböckerna i fråga om förklaringstyper, kan dessa alltså observeras som kvantitativa relationer mellan ordböckerna. Men jag hävdar trots allt att dessa är resultatet av grundläggande val beträffande vilken funktion hos förklaringen som ska vara överordnad:

1. dess bidrag till systembygget (SOB)
2. dess förmedlande av en skriftspråksnorm (gamla Skolordlistan)
3. dess förmåga att göra ordet begripligare för användaren (nya Skolordlistan)

Långt ifrån alltid föreligger en konflikt mellan dessa tre funktioner, men tillräckligt ofta för att prioriteringen ska ge väsentliga effekter på ordböckernas utformning. Jag menar att nya Skolordlistan är den av dessa tre ordböcker som är tydligast

i sin prioritering. SOB präglas inte bara av sin strävan att uppfylla funktion 1 i sina förklaringar, utan också av en medvetenhet om konflikten mellan funktion 1 och funktion 3, som innebär att eftergifter i fråga om funktion 1 kan göras när ett riktigt fasthållande vid den skulle innebära ett alltför stort avkall på funktion 3. Denna pragmatiska hållning kommer också till uttryck i bokens inledning, även om det där är förklaringarnas (eller ”definitionernas” som är den term som används i SOB) längd som framhålls som problemet med en alltför stor rigiditet i systembyggessträvan – inte deras svårbegriplighet (SOB, s. XVIII; se även Svensén 1987, s. 132–133). Gamla Skolordlistan är den ordbok vars prioritering är minst entydig. Inte desto mindre är den observerbar och även till viss del explicitgjord i inledningen, som förklarar att ”en del främmande ord har tagits med just för att visa att det finns svenska ord som kan väljas i stället” (*Svensk skolordlista* 1988, s. 4).

Normering genom förmedling av en språksyn

Vad har då detta med språknormering och språkförändring att göra? Man skulle kunna besvara den frågan genom att framhålla den klassiska distinktionen mellan normativ och deskriptiv lexikografi och därvid hävda att SOB och nya Skolordlistan har valt två olika strategier för att hantera en i första hand deskriptiv uppgift, medan gamla Skolordlistan har valt att normera. Detta vore dock en alltför grov förenkling. Svårigheterna med att i praktiken hålla isär deskriptiva och normativa språkbeskrivningar är välkända och ofta framhållna, och som redan indikerats hävdar jag att detta med nödvändighet gäller även betydelsebeskrivning.

De tre olika förklaringstyperna ovan kan kopplas samman med olika språksyner (alternativt tillämpade språkmodeller). Typ 1 är förknippad med en objektivistisk syn på språket som ett sammanhållet system uppbyggt av en uppsättning betydelsekomponenter jämte en uppsättning regler för hur dessa kombineras, alltså en syn som har influerats av predikatlogiken

och dominerat bl.a. generativ lingvistik. Typ 2 utgår från att ett språk innehåller flera delspråk vars delar är semantiskt utbytbara med varann samtidigt som de har olika normstatus – en utbredd föreställning som dock för det mesta förblir implicit. Typ 3 hör samman med en dialektisk syn på språk. Enligt denna syn betonas att språket som system inte kan särskiljas från språket som process, att varje språkhandling utgör ett led i denna process, och att de flesta av dessa konstituerande talhandlingar utförs i helt vardagliga talspråkssituationer. Varje beskrivning av ett ords betydelse blir därmed med nödvändighet en temporär förenkling som även påverkar betydelsen i fråga. Hegel och den sene Wittgenstein är viktiga inspiratörer för en språksyn av det här slaget. Voloshinov (1930) och Israel (1980) är välformulerade representanter.

Även om det inte går att härleda regler för vad som är riktigt och felaktigt språkbruk i enskilda fall direkt från någon av dessa språksyner, tror jag att det är viktigt att inse att de ändå verkar normerande; de tillhandahåller olika typer av argument och värderingsgrunder för vad som är rätt och fel eller bra och dåligt, och de implicerar olika relationer mellan normerna och deras uppbärare. En inventering av de argument som brukar användas som stöd vid skriftspråksnormering, både specifikt inom lexikografi och i språkvårdssammanhang i allmänhet, visar att de allra flesta kan härledas till något av följande värden (se t.ex. Vikør 1988, s. 109–121 för en mer utvecklad typologi):

- systemenlighet
- talspråksanknytning
- tradition (beständighet)
- aktualitet (förändring)
- auktoritet
- frekvens
- standardisering (inga varianter av stavning och böjning etc.)
- variation (varianter med olika stilvärde eller hemmahöriga i olika dialekter etc.)

Det är uppenbart att de olika värdena ovan i flera fall är sinsemellan motstridiga – antingen med nödvändighet eller potentiellt, beroende på det specifika avgörandet i fråga, och det är också uppenbart att möjligheten att försvara dem varierar beroende på vilken av språksynerna ovan som väljs som utgångspunkt (och jag är medveten om att jag glider mellan ”vara” och ”böra” i det följande, men min poäng är att det är just så det tenderar att gå till i våra normsmedjor). Systemenlighet och standardisering blir självklara ideal när utgångspunkten är att språket är ett enhetligt system. Om man ser språket som bestående av semantiskt likvärdiga delspråk, blir det lätt att argumentera för att variation i och för sig är av godo, men också för att vissa former bör föredras på grundval av exempelvis tradition eller auktoritet. Med en dialektisk språksyn, däremot, blir det naturligt att se alla dessa värden som drivkrafter i den dialektiska process som utgör själva språket, och det går inte heller att komma ifrån att ens eget val (t.ex. lexikografens eller språkvårdarens val) både styrs av och påverkar denna process; möjligen kan man hävda att det ligger nära till hands att prioritera talspråksanknytningen och frekvensen.

Vidare implicerar de olika förklarings typerna och de därmed förknippade språksynerna olika förhållanden mellan skriftspråksnormen och dess uppbärare – och därmed olika strategier för inläring. Med ordningen mellan de tre typerna bibehållen, säger de att skriftspråksnormen är:

1. något som man kan genomskåda och behärska med hjälp av logisk analys
2. något som man lär sig som ett främmande språk och därefter anpassar sig efter eller revolterar emot
3. något som man växer in i (successivt internaliserar) med hjälp av vägledning som utgår från ens eget talspråk

Två saker är viktiga att framhålla. För det första är det inte heller här fråga om sinsemellan uteslutande relationer. För de flesta inlärare är skriftspråksnormen förmodligen allt av det ovan

uppräknade. Det handlar alltså om vad som betonas och prioriteras. För det andra är relationen mellan en specifik skriftspråksnorm och dess uppbärare inte bara avhängig av språkets generella väsen, utan också av den aktuella språksituationen. Den ser alltså olika ut från fall till fall och den kan därmed också påverkas, samtidigt som den vid varje givet tillfälle är ett historiskt faktum som man måste ta hänsyn till vid språknormeringen. Detta innebär alltså att valet av både tillämpad språkmodell och inlärningsstrategi inte enbart är beroende av ens språksyn, utan i högsta grad också av den aktuella språksituationen. Det är förmodligen både möjligare och fruktbarare att välja strategi nummer 3 i den svenska språksituationen än i en språksituation som är mindre homogen eller uppvisar ett större avstånd mellan talspråk och skriftspråk.

En mer standardiserad och nivellerad norm

Arbetet med Skolordlistan har dock också innefattat direkt normering av språkliga teckens formsida, d.v.s. ställningstaganden som tydligare ansluter sig till strömfåran i diskussionen om språknormering. Valet att låta Skolordlistan följa SAOL i fråga om stavning och böjning, är i sig normativt och grundar sig på en strävan efter en tydlig standardisering av skriftspråket. Ett visst utrymme för avvikelser från SAOL har dock funnits, och detta utrymme har också det utnyttjats för att skapa en större entydighet i normeringen, nämligen genom att en del av de andrahandsalternativ som SAOL anger för stavning och böjning av vissa ord har strukits i Skolordlistan.

Även informationen om ordens bruklighet, d.v.s. t.ex. deras stilvärde, är lätt att relatera till de gängse normeringsresonemangen. Här har nya Skolordlistan strävat mot en mer nivellerad beskrivning av normen jämfört med SAOL och gamla Skolordlistan. Denna strävan har inneburit att SAOL:s och gamla Skolordlistans distinktion mellan *el.* (för ”eller”, som anges mellan likvärdiga alternativ) och *äv.* (för ”även”, som anger att det första alternativet rekommenderas framför det andra) har slopats för de alternativa former som kvarstår efter

den nämnda utrensningen (vilket trots allt är de flesta); i nya Skolordlistan används *eller* generellt mellan alternativ. Vidare har betydligt färre ord märkts med stilvärdesmarkörer såsom *vardagligt* eller *gammaldags*, och märkningar som indikerar regional variation, såsom *regionalt* eller *provinsiellt*, har slopats helt; dessa ord och former har antingen rensats ut eller presenterats som fullvärdiga medlemmar i standardspråket.

I följande avsnitt diskuteras de teoretiska och ideologiska resonemang som ligger till grund för dessa normativa val.

Grundläggande normativa val och motiveringar

Alla de normeringsgrundande värdena ovan (systemenlighet, talspråksanknytning, tradition, aktualitet, auktoritet, frekvens, standardisering, variation) är realiteter som har påverkat utformningen av Skolordlistan. I praktiken handlar språkvård ofta om att göra avvägningar mellan alla dessa värden från fall till fall, utan någon total konsekvens. Skolordlistan är inget undantag, men det är ändå tydligt att nya Skolordlistan har prioriterat vissa av dessa värden högre än vad som var fallet i gamla Skolordlistan, och, tror jag, även högre än vad som oftast är fallet vid språkvårdande verksamhet i allmänhet. Generellt sett har Skolordlistan prioriterat **frekvens** och **aktualitet**. På formsidan har dessutom **standardisering** prioriterats, och på innehållssidan **talspråksanknytning** (ja, även i fråga om de betydelser som förklaringarna anger, inte bara i fråga om förklaringarnas form).

När prioriteringen av olika av dessa normeringsgrundande värden ska försvaras av nordiska språkvårdare, görs det i regel genom att de hänförs till något av de övergripande värdena **demokrati** och **kommunikationseffektivitet**, av vilka det senare kan delas upp på tre olika delvärden som ofta faktiskt står mot varandra, även om detta alltför sällan uppmärksammas, nämligen att en språklig enhet ska vara **lätt att producera**, **lätt att förstå** och **lätt att lära**. De två övergripande värdena ställs ibland mot varandra, men de kan också inordnas hierarkiskt i förhållande till varandra; man kan argumentera för att

kommunikationseffektivitet är det bästa med hänsyn till demokratin och man kan också hävda att demokratiska hänsyn gynnar kommunikationseffektiviteten.

I praktiken står ofta striden mellan dem som ser språket som ett kommunikationsverktyg och dem som ser språket som ett identifikationsmedel – även om alla i princip säger sig veta att språket är både och – och oftast innebär denna skiljelinje att oenigheten gäller värderingen av standardisering versus variation. I ett nordiskt språkvårdsperspektiv är därför förmodligen Skolordlistans prioritering av standardisering, liksom den därmed sammanhängande tendensen till nivellering av normen, den mest kontroversiella. I detta avseende representerar Wiggen (1979; 1998) en värdering som är tydligt motsatt Skolordlistans. Han menar att en varierad skriftspråksnorm som tillåter fler talare att använda sig av ett skriftspråk som ligger nära deras eget talspråk är att föredra (t.ex. 1998, s. 36), därför att valet av *en* skriftspråksnorm med nödvändighet innebär att vissa samhällsgrupper gynnas och att det därför är odemokratiskt. Jag håller med Wiggen om att det är insiktslöst, alternativt manipulativt, att bortse från de politiska implikationerna av medveten språknormering, men jag menar trots detta att det i en given språkligt och politiskt betingad situation kan vara det enda rimliga att ta grundvalen för skriftspråksnormen för given, och att det därtill kan vara värdefullt ur ett demokratiskt perspektiv att göra den enhetligare, tydligare och starkare.

En tydlig och enhetlig skriftspråksnorm har fördelen att vara lättare att identifiera och överblicka och därmed att tillgodogöra sig, även för de medlemmar av språkgemenskapen som inte har med sig den hemifrån. För Skolordlistans vidkommande har denna aspekt varit avgörande. Skolordlistans normativa prioriteringar motiveras primärt av ambitionen att göra normen **lätt att lära**, och detta motiveras i sin tur med att skriftspråksnormens lättillgänglighet är väsentlig för demokratin. Det är dock viktigt att understryka att denna prioritering i sig inte innebär att frågan om standardisering/variation är löst. I själva

verket är det utifrån en identisk målsättning, alltså att göra skriftspråksnormen tillgängligare för fler, som Wiggen motiverar värdet av en mer varierad skriftspråksnorm (1998, s. 32–39). Han gör det dessutom med utgångspunkt i en syn på skriftspråksinlärning som liknar den som ovan har beskrivits som Skolordlistans, nämligen den att skriftspråksnormen är något som man växer in i (successivt internaliserar), att anknytningen mellan talspråk och skriftspråk är väsentlig för inlärningen och att utvecklingen av skriftspråk och talspråk är processer som i hög grad påverkar varandra. Varpå beror då våra skilda slutsatser i fråga om standardiseringens/variationens värde?

Delvis kan den säkerligen hänföras till skillnaderna mellan den svenska och den norska språksituationen; det norska talspråket uppvisar större dialektal variation än det svenska, och det norska skriftspråket omfattar, till skillnad från det svenska, alternativa normer med det nödvändiga stödet från både spridda värderingar och etablerad (om än relativt kort) tradition. I Sverige finns också en större andel talare med ett annat modersmål än nationalspråket. Trots detta får vi inte bortse från det faktum att språksituationerna i Sverige och Norge i ett historiskt och internationellt perspektiv är mycket likartade, och att en jämförelse av den medvetna normering som sker inom de båda språken därför är i högsta grad både möjlig och relevant.

Wiggens resonemang går ut på att en enhetlig skriftspråksnorm ger makt i form av statusmässiga och inlärningsrelaterade fördelar till de medlemmar av språkgemenskapen vars talspråk liknar detta skriftspråk mest, liksom även till en speciell skriftspråkselit som har lyckats frikoppla sin behärskning av skriftspråket från sitt egna talspråk mer än de flesta. Han bortser dock från det faktum att överförandet av talspråkets större normmässiga mångfald till skriftspråket inte eliminerar de maktrelationer som upprätthålls och utvecklas genom talspråkets struktur av likheter och skillnader – och att denna överförda struktur blir en del av det som man måste lära in för att fullt ut behärska den därmed erhållna skrift-

språksnormen. Så länge olika grupper har olika makt, kan inga toleranspredikningar upphäva detta faktum.

Även om Wiggen säkert är medveten om att ett levande skriftspråk alltid är något annat än en transkription av ett talspråk (se t.ex. Vikør 1988, s. 62–64), tror jag att han underskattar implikationerna av detta. Att lära sig ett talspråksanknutet skriftspråk innefattar att lära sig såväl skriftspråksspecifika normer som normer för relationerna mellan skrift och talspråk. En förenkling av de senare innebär med nödvändighet att komplexiteten hos de förra växer mer än proportionellt, eftersom talspråksvariationen är så mycket större än skriftspråksvariationen.

En demokratisk standardisering av skriftspråket måste primärt utgå från etablerade skriftspråksnormer och endast sekundärt från talspråksnormer, och långt ifrån all existerande skriftspråksvariation kan hänföras till talspråksvariation. I själva verket speglar endast en mycket liten del av SAOL:s alternativformer talspråksvariation, och detta gäller även de alternativformer som har strukits i Skolordlistan. Att stryka *consensus* som alternativ till *konsensus* innebär inte att någon talad idiolekt gynnas eller missgynnas.

Jag förringar inte värdet av visionära perspektiv när det gäller språknormering, och jag menar att det visst kan vara givande att ställa sig frågan hur språksituationen i Utopia ser ut; talar alla precis samma språk eller talar var och en sitt eget språk fast alla förstår varandra ändå? Men tar vi dessa alternativa svar under övervägande på allvar, inser vi att det inte bara är vår mänskliga otillräcklighet som står i vägen för skapandet av vare sig det ena eller det andra Utopia, utan också själva språkets natur.

Språk förutsätter såväl normer som variation i förhållande till dessa. Existensen av normer är nödvändig för att kommunikation över huvud taget ska vara möjlig och en norm är alltid en inskränkning i förhållande till bruket (se t.ex. Bartsch s. 261 ff; Israel s. 45 ff, 195 ff). Att hävda att normer inte behövs, eller att skriftspråksnormering kan utgöras av en

överföring av talspråksnormer till skriftspråksnormer, är osakligt. Att hävda att en mångfald av normer i sig är mer demokratiskt än normmässig homogenitet är politiskt naivt. En oöverskådligare maktstruktur inbegriper inte med nödvändighet mindre förtryck än en överskådligare, och det kan vara ett allvarligt demokratiskt problem att människor inte kan uttrycka sig med ett språk som uppfattas som politiskt neutralt. När det gäller den specifika språksituationen i Sverige idag, finns det dessutom faktiskt ingen alternativ normgrundval med något som helst folkligt stöd, och att initiera en språkrevolution utifrån en central position i den officiella språkvården, vore i princip möjligt men i praktiken väldigt svårt (se t.ex. Bartsch 1987, s. 103–104) och definitivt inte demokratiskt försvarbart.

Med utgångspunkt i detta och i ambitionen att göra skriftspråksnormen lättillgängligare för fler har nya Skolordlistan sammanfattningsvis bidragit till:

1. att förskjuta den officiella skriftspråksnormen mot de tillämpade normerna (det språk som skolelever använder, möter och behöver) genom
 - a. att väsentligt modernisera ordurvalet i förhållande till gamla Skolordlistan
 - b. att förklara orden med utgångspunkt i ett förgivettaget gemensamt vardagsspråk
2. att göra skriftspråksnormen tydligare och mer standardiserad genom
 - a. att begränsa variationen på formsidan
 - b. att beskriva normen på ett mer nivellerat sätt

Jag menar alltså att även om förgivettagandet av normgrundvalen de facto ofta är uttryck för en blindhet för de politiska implikationerna av normeringen, så behöver den inte vara det. Min obekymrade inställning till skriftspråksnormens realitet som jag inledningsvis beskrev, kan i själva verket ses som resultatet av ett normativt val grundat på demokratiska hänsyn. Detta innebär emellertid inte att vi som språkvårdare kan komma undan nödvändigheten, för att inte säga plikten, att

ta normativ ställning, och det förringar på intet sätt värdet av en fördjupad diskussion om grunderna för de val vi gör.

Summary

This article deals with normative aspects of the revision of *Svensk skolordlista*, a monolingual Swedish learner's dictionary, which is a joint product of Svenska språknämnden (The Swedish Language Council) and Svenska Akademien (The Swedish Academy).

Word definitions in dictionaries affect by necessity linguistic norms, even when their aims and bases are primarily descriptive. They do so not only by the meanings they assign to specific words, but also through their general form. Lexicographic definitions may be divided into three basic types; thus, a definition is 1) a specification of the word's position in a homogenous, axiomatic, hierarchic system, 2) a translation from a more peripheral to a more central part of the standard for written language, or 3) a description of the word's meaning through the means provided by an informal language which is presupposed to be shared by the lexicographer and the users of the dictionary. By giving priority to one of these definition types, a dictionary conveys a view on language with which the respective type is connected. This view, in turn, provides specific arguments and values on which normative judgements of linguistic entities may be based.

By generally preferring definitions of type 3, the new edition of *Svensk skolordlista* thus conveys a normative message differing from that of the previous edition, which generally preferred definitions of type 2. Also in matters directly concerning linguistic form, i.e. the spelling and inflection of words, the new edition represents a change of normative stances. Generally, the new edition has strived towards furthering the degree of standardisation, e.g. by removing alternative forms. This choice is based on the fundamental objective of making the norms of written Swedish more accessible to a greater part of the speakers, which is essential to democracy. Nevertheless, it is

a controversial choice, since it is often argued that variation, not standardisation, serves this very objective. This controversy may partly be explained by referring the contradictory stances to different language situations. However, the article argues that a radical pro-variation stance is founded upon faulty assumptions about the relationship between speech and written language, as well as about the role of norms in language.

Litteratur

- Bartsch, Renate 1987. *Norms of Language*. London: Longman.
- Gloy, Klaus 1979. ”Normer och språknormer” i *Sprognormer i Norden*, s. 8–24. Red.: John Edelsgaard Andersen & Lars Heltoft. Köpenhamn: Akademisk Forlag.
- Israel, Joachim 1980. *Språkets dialektik och dialektikens språk*. Stockholm: Esselte Studium.
- Nationalencyklopedins ordbok* 1995. Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker.
- SAOL = *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket* 1998. Tolfte upplagan. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- SOB = *Svensk ordbok* 1999. Tredje reviderade upplagan. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Svensén, Bo 1987. *Handbok i lexikografi. Principer och metoder i ordboksarbetet*. Solna: Esselte Studium.
- Svensk skolordlista* 1988 (tryckår 1992). Tredje reviderade upplagan. Stockholm: Norstedts (även utgiven i Solna: Esselte studium).
- Svensk skolordlista* 2004. Fjärde omarbetade och utökade upplagan. Red.: Lisa Rudebeck. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Wiggen, Geirr 1979. ”Språknormer og språknormering i den dansk-, norsk- og svenskspråklige skolen: Et jamføring og et utblikk til situationen ellers i samfunnet” i *Sprognormer i Norden*, s. 229–260. Red.: John Edelsgaard Andersen & Lars Heltoft. Köpenhamn: Akademisk Forlag.

- Wiggen, Geirr 1998. "Normering i et sosiolingvistisk perspektiv" i *Normer og regler. Festskrift til Dag Gundersen*, s. 25–42. Red.: Ruth Vatvedt Fjeld & Boye Wangenstein. Oslo: Nordisk forening for leksikografi.
- Vikør, Lars S. 1988. *Språkplanlegging. Prinsipp och praksis*. Oslo: Novus.
- Voloshinov, V. N. 1930: *Marxism and the Philosophy of Language*. Engelsk översättning av L. Matejka & I. R. Titunik 1973. New York: Seminar Press.